



UDK 7.0/77

Zagreb, 2011.

ISSN 0350-3437

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35
Journal of the Institute of Art History, Zagreb

Ivana Čapeta Rakić

Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest umjetnosti

Prilog poznavanju tipologije triju oltarnih cjelina iz radionice Santa Croce

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 23. 8. 2011. – Prihvaćen 13. 11. 2011.

UDK: 75 Da Santacroce, G.

726.591:75(497.5 Lopud)“15“

Sažetak

U nekadašnjoj franjevačkoj crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije na Lopudu i u obližnjem župnom muzeju (danas privremeno u depou Dubrovačke biskupije) nalazi se sveukupno osam slika koje je naslikao Girolamo da Santa Croce, vjerojatno uz asistenciju sina Francesca. Ta se slikarska djela do sada smatralo dijelovima jedinstvenoga, naknadno rastavljenoga, poliptiha. Potpisana slika istoga autora, Girolama da Santa Croce, na kojoj su naslikani sv. Bartolomej, sv. Juraj i sv. Anto-

nin iz Firenze, nekada se nalazila u dominikanskoj crkvi sv. Nikole u Kotoru, a danas u kotorskoj katedrali. Za nju se u recentnoj literaturi postavlja pitanje koje do sada još nije bilo istraženo: je li riječ o ostatku veće cjeline, ili je to uvijek bila slobodnostojeća oltarna pala kvadratnog oblika? Analizom slika i poredbom s tipološki srodnim Santa Croceovim ostvarenjima u članku se iznose pretpostavke o izvornom izgledu i smještaju tih umjetničkih ostvarenja.

Ključne riječi: *Girolamo da Santa Croce, poliptih, Lopud, Kotor, franjevci, dominikanci, 16. stoljeće*

U nekadašnjoj franjevačkoj crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije na Lopudu, poznatoj kao sv. Marija od Špilica, nalazi se slika *Sv. Rok*. Naslikani je svetac statičan; doima se poput naslikane skulpture u stojećem položaju na kamenom postamentu poligonalnog oblika.¹ Oslikani je dio pravokutne slike zaključen lukom, a neoslikane kutove prekriva fragment drvorezarenog okvira pozlaćenih, reljefnih ukrasa apliciranih na plavoj podlozi. Taj fragment okvira svojom formom dosljedno slijedi obris luka slike.

Dvije se slike manjih dimenzija nalaze u istoj crkvi. Na jednoj je prikazan arkandeo Gabrijel, a na drugoj franjevačka svetica. Obje su slike fragmentarno sačuvane. Zbog izmještanja u drugi oltar izrezane su i umetnute u podnožje pale na oltaru Smrti sv. Josipa. Taj oltar i slika *Smrt sv. Josipa* datiraju iz 17. stoljeća.² Nalaze se na lijevoj strani zida koji dijeli svetište od broda crkve (sl. 1.).

U obližnjem župnom muzeju do nedavno su se nalazile četiri slike na dasci oblika uspravnog pravokutnika. Na njima su prikazani: sv. Franjo Asiški, sv. Sebastijan, sv. Mihovil i sv. Juraj. U muzeju se također nalazila i slika manjih dimenzija na kojoj je Bogorodica iz teme Navještenja. Slike su iz muzeja danas privremeno izmještene u depo Dubrovačke biskupije u Dubrovniku.³

Među istraživačima prva je Dorothea Westphal prepoznala sliku *Sv. Rok* kao djelo Girolama da Santa Croce (Santa Croce kraj Bergama, 1480./85.–Venecija, 1556.). Pripisala ga je tom mletačkom majstoru na temelju srodnosti s njegovom potpisanom slikom sv. Bartolomeja sa svecima koja se nalazi u Kotoru.⁴ Ostale je slike pripisao Kruno Prijatelj istom slikaru upozorivši i na mogućnost njegove suradnje sa sinom Francescom (Venecija, 1516. – Venecija, 1584.), čiju ruku naslučuje u nekim lošijim detaljima ovih slika. U prilog svojoj hipotezi o autoru Prijatelj je još istaknuo sličnost lopudskih slika s nekim djelima unutar kataloga Santa Croceove radionice. Primjerice prizor Navještenja usporedio je s onim na potpisanom Girolamovu poliptihu glavnog oltara franjevačke crkve na Košljunu (sl. 4.). U istom primjeru vidi još sličan stav i lice sv. Franje Asiškog s onim lopudskim.⁵ Prijatelj je također prvi iznio mišljenje da su lopudske slike preostali fragmenti jedinstvenoga, kasnije rastavljenog poliptiha te da se on izvorno nalazio u franjevačkoj crkvi na Lopudu. Po Prijatelju »vrlo je vjerojatno poliptih imao po sredini sv. Roka, iznad kojega je mogla stajati grupa Navještenja, a vjerojatno su sa strana bili grupirani svetački likovi, koji nam se jamačno nisu u cjelini ni sačuvali.«⁶ Prijateljevu atribuciju i hipotezu o pretpostavljenom izvornom izgledu poliptiha prihvatili su Vojislav Đurić,⁷ Cvito Fisković,⁸ i Vladimir Marković.⁹ Crtež mogućeg izgleda

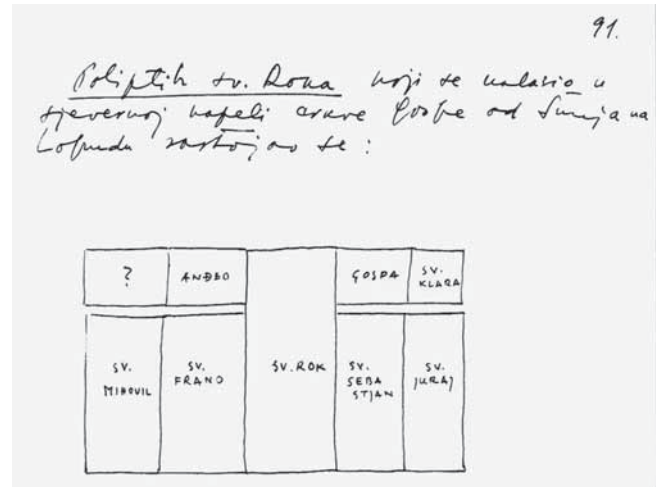


1. Oltar smrti sv. Josipa, crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, Lopud
Altar of St Joseph's death, the Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary, Lopud

poliptiha skicirao je Davor Domančić u svom dnevniku s terena godine 1964. kada su sve slike preuzete na restauraciju.¹⁰ U tom neobjavljenom rukopisu, koji se čuva u arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu, Domančić je iznio mišljenje da poliptih potječe iz sjeverne kapele u crkvi Gospe od Šunja na Lopudu (sl. 2.).¹¹

Nakon detaljnijeg uvida u ova slikana djela prilikom njihove nedavne restauracije,¹² vjerujem da je riječ o fragmentima dviju oltarnih cjelina. Prvenstveno na to upućuje različit oblik polukružnog zaključka četiri-ju slika koje sadrže prikaze cjelovitih figura svetaca: sv. Franje Asiškog, sv. Sebastijana, sv. Mihovila i sv. Jurja. Ishodište luka na četiri slike počiva otprilike u istoj razini, međutim kod onih s prikazima sv. Franje

3. Girolamo da Santa Croce, Poliptih sv. Roka, pretpostavljeni izgled (crtež: Ivana Čapeta Rakić)
Girolamo da Santa Croce, polyptych of St Rocco, supposed appearance



2. Poliptih sv. Roka, pretpostavljeni izgled, crtež u dnevniku s terena (crtež: Davor Domančić, AKU Split)
Polyptych of St Rocco, supposed appearance, drawing in the field diary of Davor Domančić

Asiškog i sv. Sebastijana tjeme luka seže gotovo do ruba daske. Na drugim dvjema slikama parabola je drukčija. Uvjetovana je niže postavljenim tjemnom luka iznad kojega je do ruba daske neoslikani dio značajno širi u odnosu na druge dvije slike. Zbog višeg tjemena luka kojim je dobivena veća ploha predviđena za oslik figure sv. Franje i sv. Sebastijana naslikane





4. Girolamo da Santa Croce, poliptih glavnog oltara franjevačke crkve Navještenja Marijina, Košljun
Girolamo da Santa Croce, polyptych of the main altar of the Franciscan Church of Annunciation, Košljun

su krupnije od figura sv. Jurja i sv. Mihovila. Osim toga, naslikani pejzaž u pozadini tih likova također se razlikuje. Nadalje, dimenzije su četiriju dasaka slične, ali nisu iste. One na kojima su naslikani sv. Franjo Asiški i sv. Sebastijan duge su 138 cm, a širina im varira od 51,6 do 52 cm, dok su dimenzije dasaka na kojima su sv. Mihovil i sv. Juraj dužine 137 cm, a širina im varira od 53,3 do 53,5 cm.

Vjerujem da bi jedan poliptih bio onaj sv. Roka. Taj je poliptih, po mojem mišljenju, u središnjoj osi imao sliku sv. Roka, s lijeve strane sv. Franju Asiškog, a zdesna sv. Sebastijana. Iznad bočnih slika, s lijeve i desne strane po svoj je prilici bio prizor Navještenja. Na takvu hipotezu upućuje i uobičajeno rješenje kojem su pribjegavali majstori ublažavajući razdiobu između slika istoga kata poliptiha. Objedinjujući elementi su impostacija likova; obojica bočnih svetaca donjega kata tijelima su okrenuta prema središnjoj figuri i ista je poveznica linije krajolika u pozadini tih naslikanih likova (sl. 3.). U prilog toj hipotezi govori opis jednog oltara što ga je 1773. godine zabilježio Ivan Marija Matijašević u franjevačkoj crkvi Rođenja Marijina koju naziva sv. Marija od Špilice: »Od desne strane glavnog oltara prema ljetnom zapadu je oltar sv. Roka, koji je u sredini. S jedne svečeve strane, brižno naslikani su sv. Dijego ispovjednik i sv. Sebastijan mučenik.«¹³ Matijašević je očito zamijenio sv. Dijega odnosno sv. Didaka (franjevca kojega se također slika s križem u ruci)



5. Tullio i Antonio Lombardo, grobnica dužda Andree Vendramina, SS Giovanni e Paolo, Venecija
Tullio and Antonio Lombardo, the Doge Andrea Vendramin Tomb, SS Giovanni e Paolo, Venice

sa sv. Franjom Asiškim. Njegov opis također govori u prilog pretpostavci o smještaju tog poliptiha u franjevačkoj crkvi koji je barem do druge polovice 18. stoljeća još uvijek bio u cjelini sačuvan. Vjerujem da je poliptih zajedno s retablom mogao biti sličan već spomenutom glavnom oltaru franjevačke crkve na Košljunu (sl. 4.) ili Girolamovim poliptisima sačuvanim na dvama crtežima: crtežu poliptiha koji se čuva u Rijksmuseumu u Amsterdamu i crtežu poliptiha *Uznesenja Marijina* iz British Museuma u Londonu.¹⁴

Takav je tip poliptiha najčešći u sačuvanom opusu radionice Santa Croce.¹⁵ Inspiriran je troosnim slavolukom raščlanjenim sa četiri nosača na tri nejednaka dijela (a-b-a). Taj tip retabla *all'antica* venecijanski umjetnički krug većinom duguje dolasku lombardskih arhitekata i kipara još u drugoj polovici 15. stoljeća. Počevši oko godine 1470. pa nadalje obitelj Lombardo je projektirala niz grobnica za venecijanske duždeve u najznačajnijim venecijanskim crkvama. One su ubrzo postale oglednim modelima u razvoju venecijanske renesansne altaristike. Poglavitito valja istaknuti nadgrobne spomenike duždeva Niccolóa Marcella (oko 1474.) i Andree Vendramina (1480.–1495., izvorno u crkvi Santa Maria dei Servi), danas u venecijanskoj crkvi SS. Giovanni e Paolo (sl. 5.). Na njihovu je primjeru uočljiva inspiracija troosnim slavolukom. Izmjenjivanjem plastičnosti redova:



6. Venturino Fantoni i suradnici, glavni oltar crkve San Rocco, Venecija
Venturino Fantoni and his assistants, the main altar of the church of San Rocco, Venice

pilastar, stup, stup, pilastar, i pripadnog gređa koje slijedi tu promjenu, naglašena je središnja os u kojoj je smješten sarkofag s likom pokojnog dužda. Važno je istaknuti da je na arhitekturi tih grobnica primijenjena renesansna formula koja postaje oglednim primjerom za različite izvedenice venecijanske altaristike druge polovice *quattrocenta* i prve polovice *cinquecenta*. Kombiniran je klasični jezik antike i tadašnji suvremeni jezik renesanse koji interpretira antiku na svoj način. Kao najvažnija renesansna novina ističe se zaključivanje središnjeg otvora lukom, ali s ishodištem luka koje počiva na obratima.¹⁶ Ta arhitektonska inovacija ima za posljedicu zadiranje središnje osi otvora (luka) u gornju etažu retabla. Sukladno klasičnom jeziku antike, na tom bismu mjestu očekivali punu atiku ili zabat. Modificirana atika na taj način postaje druga etaža arhitekture oltara.

Odraze te tipologije možemo uočiti na različitim primjermima kamene altaristike u Veneciji. U tom smislu valjalo bi istaknuti još samo jedan od niza sačuvanih primjera. Riječ je o glavnom oltaru venecijanske crkve San Rocco što ga je u

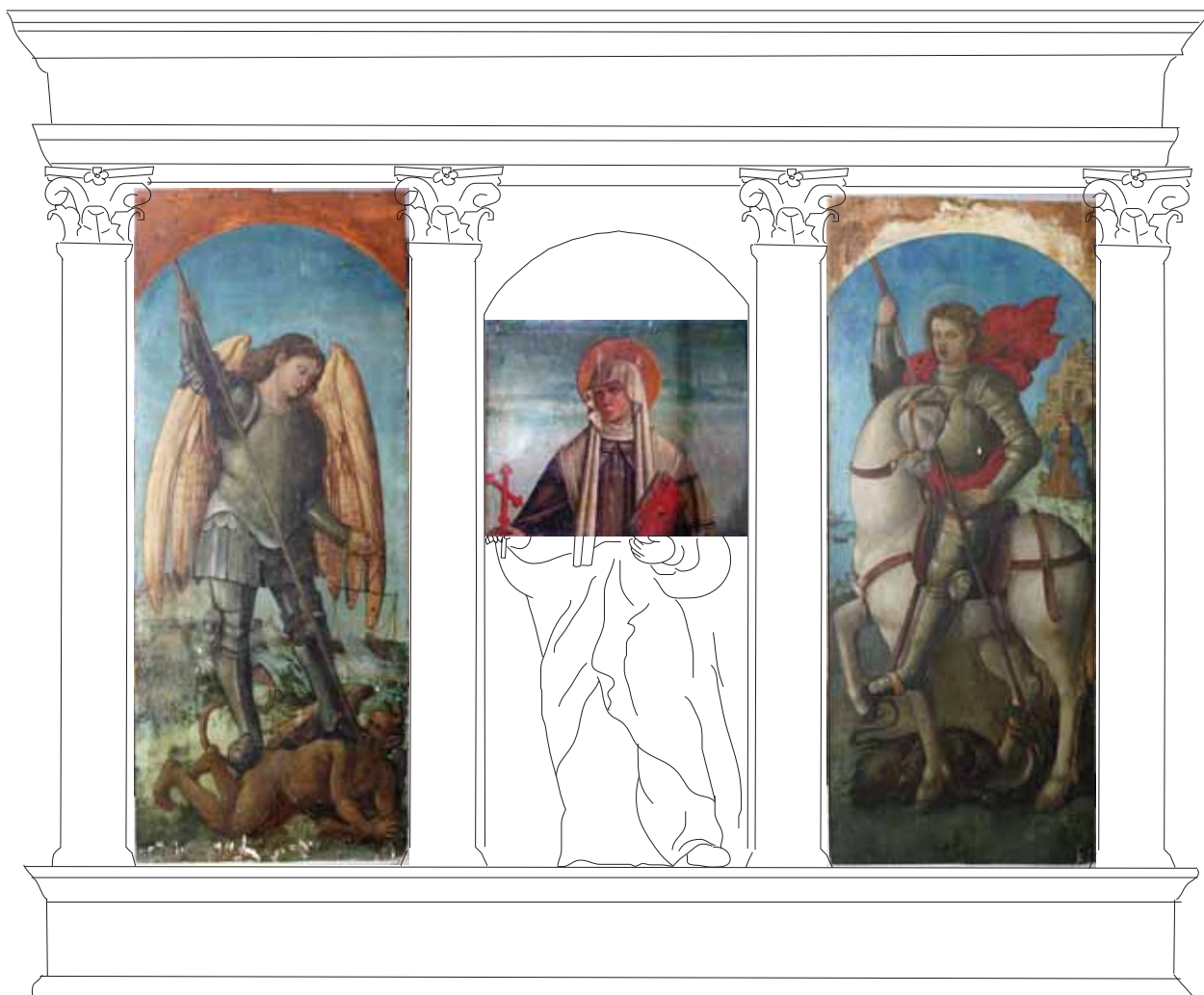
kamenu izradio Venturino Fantoni sa svojim suradnicima 1517.–1524. godine. Forma tog retabla jasno proizlazi iz nadgrobne arhitekture obitelji Lombardo, po uzoru na troosni slavoluk. Girolamovi su spomenuti poliptisi (košljunski, dva poliptiha sačuvana na crtežima, a vjerujem i lopudski oltar sv. Roka) oblikovno najslbližiji upravo Fantonijevu kamenom ostvarenju (sl. 6.).

Druga je oltarna cjelina na Lopudu mogla biti u formi triptiha s tri slike jednakih dimenzija (retabl tzv. padovanskog tipa).¹⁷ Retabl »padovanskog« tipa se u venecijanskim umjetničkim zbivanjima razvija gotovo istodobno kad i tip troosnog slavoluka. Za njegov je razvoj ključan Mantegnin triptih San Zeno. On je raščlanjen nosačima na tri dijela podjednake širine i visine (a–a–a) koja natkriva klasično oblikovano gređe zaključeno segmentnim lukom. Formu takva triptiha u venecijanski je krug prenio Jacopo Bellini. Smatra se da su četiri triptiha napravljena za venecijansku crkvu Santa Maria della Carità¹⁸ prvi renesansni triptisi »padovanskog« tipa u Veneciji.¹⁹

Središnju je os lopudskog triptiha po svoj prilici zauzimala slika franjevačke svete koja se danas nalazi u podnožju pale *Smrti sv. Josipa* u crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije (Gospe od Špilica). S lijeva se vjerojatno nalazio sv. Mihovil, a zdesna sv. Juraj (sl. 7.). Daska na kojoj je naslikana svetica izrezana je u gornjem i donjem dijelu, kao što je već spomenuto, tako da je ona danas vidljiva do pasa. Zbog toga su dosadašnji istraživači smatrali da je riječ o slici koja se nalazila na gornjoj etaži poliptiha. Sadašnje dimenzije te slike iznose 53,4 x 42,5 cm. Širina tog fragmenta odgovara širini ostalih dviju sačuvanih slika

na kojima su sv. Mihovil i sv. Juraj. Također se u dosadašnjoj literaturi smatralo da naslikana svetica uprizoruje lik sv. Klare. Na istočnoj su obali Jadrana sačuvana sveukupno četiri prikaza te svete koja je naslikao Girolamo da Santa Croce.²⁰ Na njegovim slikama sv. Klara uvijek ima crni veo na glavi (tako ju je slikao i njegov sin Francesco).²¹ Svetica naslikana na fragmentu lopudskog triptiha ima bijeli, dugački veo, a od atributa križ i knjigu.

Pandan toj svetici unutar kataloga Santa Croceove radionice do nedavno nije bio poznat.²² Na stranicama ruske aukcijske kuće Citadel 51 Art & Antiques u recentno je vrijeme objavljena slika s prikazom Bogorodice i Djeteta sa svecima koju su dr. sc. Peter Wolf i dr. sc. Everett Fahy ispravno pripisali Girolamu da Santa Croce. Na slici se, među ostalim figurama, nalaze prikazi dviju franjevačkih svetica. S lijeva je sveta Klara (i na tom slikanom primjeru ima crni veo na glavi), dok identifikacija desne svete nije ustanovljena (sl. 8.).²³ Ta je svetica, kao i lopudska, odjevena u franjevački, sivi habit i bijeli veo, a u rukama drži križ i knjigu.



7. Girolamo da Santa Croce, triptih, pretpostavljeni izgled (crtež: Ivana Čapeta Rakić)
Girolamo da Santa Croce, the triptych, supposed appearance

Nakon brojnih konzultacija s uglednim kolegama²⁴ s oprezom iznosim hipotezu da je prikazana svetica na fragmentu lopudskog poliptiha svakako trećoretkinja te da vjerojatno predstavlja bl. Anđelu iz Foligna ili sv. Margaretu Kortonsku. Naime, sestre drugoga reda sv. Franje nakon polaganja zavjetâ nosile su crni veo, dok su bijeli odijevale novakinje toga reda ili trećoretkinje (nakon polaganja zavjetâ). Sukladno tomu možemo isključiti reprezentaciju franjevačke novakinje i »našu« sveticu potražiti među čašćenim trećoretkinjama toga doba. Obje su spomenute franjevke trećega reda, bl. Angela iz Foligna, velika mističarka Crkve, i sv. Margareta Kortonska, uživale jak kult još od srednjega vijeka, iako su formalno bile kanonizirane tek u 17. odnosno 18. stoljeću. U prilog toj hipotezi donosimo prikaz blažene Angele iz Foligna koji se nalazi u venecijanskoj, franjevačkoj crkvi Santa Maria Gloriosa dei Frari. On datira iz 1468. godine, a nalazi se na slavnom Cozzievu drvenom koru (sl. 9.). Prikazana svetica u rukama drži križ i knjigu za koje prof. Domenico Alfonsi smatra da su nedvojbeni atributi blažene Angele iz Foligna,

što povezuje s citatom iz njene autobiografske knjige: »O figlio carissimo, se desideri ardentemente la luce della grazia di Dio, se vuoi allontanare il cuore da tutti gli affanni, se vuoi domare tutte le tentazioni, se vuoi essere perfetto nella via di Dio, non porre indugi nel metterti a correre dietro la croce di Gesù, vero libro della vita.«²⁵ Sveta Margareta Kortonska također se prikazuje s križem, ali rjeđe s knjigom. Prema Matijaševiću opisu²⁶ poznato nam je da se u lopudskoj franjevačkoj crkvi častila sv. Margareta Kortonska, kojoj je bio posvećen jedan oltar u crkvi. Međutim, Matijašević opis crkve datira tek iz druge polovice 18. stoljeća i glasi: »Iza kora je mali oltarić posvećen sv. Margareti iz Cortone. Sliku i ukrase izradio je M. R. P. J. Giovanni Crisostomo iz Župe«,²⁷ što ne odgovara opisu »našega« oltara. Ranijih podataka o čašćenju te svetece nažalost nemamo. Stoga još ostaje otvoreno pitanje ikonografije toga triptiha i njegova izvornog smještaja. Poznato je također da su na Lopudu trećoretkinje imale nekoliko svojih crkava i samostana, pa čašćenje svetece iz njihova reda ne bi bilo neobično. Sormano u svojoj vizita-



8. Girolamo da Santa Croce, *Sacra Conversazione*, ubikacija nepoznata
Girolamo da Santa Croce, Sacra Conversazione, location unknown

ciji otoka Lopuda spominje četiri crkve koje su po Lisičaru pripadale trećoretkinjama. To su: crkva sv. Katarine, crkva sv. Ivana, crkva Gospe od Napuča i crkva presv. Trojstva (uz koju navodi da su po tradiciji bile benediktinke). Također je zanimljivo da su se koludrice iz samostana Gospe od Napuča pokapale u crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije.²⁸

Tipologija i slikarski stil obaju lopudskih oltara upućuju na autora Girolama da Santa Crocea i njegovu kasnu produkciju iz pedesetih godina 16. stoljeća, kao što je ispravno uočio Kruno Prijatelj. Također vjerujem da je ispravna i Prijateljeva primjedba o mogućoj Francescovoju asistenciji na tim slikarskim djelima. Njegovu ruku možemo primarno prepoznati u karakterističnom krajoliku koji vidimo u pozadini prikazanih likova, dok bi izvedba svetačkih figura bila Girolamova. Za Francesca je poznato da je pomagao ocu i radio s njim u suradnji. Dana 16. srpnja 1543. godine Girolamo ga je pred sudom proglasio svojim opunomoćenikom,²⁹ a potvrdu o njihovoj suradnji pronalazimo i u jednom dokumentu koji datira iz 1555. godine. To je potvrda o isplati novčane svote za sliku koju je Francesco naslikao bratovštini Scuola Grande della Misericordia u Veneciji te ostale poslove koje su za tu bratovštinu radili zajednički Francesco i Girolamo.³⁰

Ne znamo točno kad su lopudski oltari rastavljeni i izmješteni, s obzirom da turbulentnih događaja u tom kraju nije nedostajalo; od velikog potresa u 17. stoljeću, do požara u franjevačkoj crkvi početkom 19. stoljeća.

Osim oltarnih cjelina u formi poliptiha, radionica Santa Croce je za istočnojadranske naručitelje izrađivala i jednodijelne oltarne slike. One su, međutim, izgubile svoje izvorne okvire. Djelomično je sačuvan samo okvir na slici *Sacra Conversazione* iz franjevačke crkve Uznesenja Marijina na Poljudu u Splitu.

Oltarnu sliku sv. Bartolomeja koja se danas nalazi u katedrali sv. Tripuna u Kotoru Girolamo je potpisao: *HIERONYMO DA SĀTA CROCE P.* Slika ima oblik pravokutnika neznatno višega u odnosu na širinu. Prikazuje sv. Bartolomeja apostola na postamentu poligonalnog oblika. Zdesna stoji nadbiskup Antonin iz Firence u dominikanskoj odori s palijem i mitrom na glavi,³¹ a s lijeve strane je sv. Juraj na konju. Iza svetaca je brdovit, lijep pejzaž i grad utvrđen bedemima. Sliku je godine 1928. objavio Niko Luković,³² smatrajući da potječe iz crkve sv. Bartolomeja u Kotoru. Spominje ju i Dorothea Westphal³³ te Kruno Prijatelj u nekoliko

svojih članaka.³⁴ Posljednji je o njoj pisao Radoslav Tomić, napominjući pritom kako nije istraženo je li riječ o ostatku veće cjeline, ili je to uvijek bila slobodnostojeća oltarna pala kvadratnog oblika. Datira je u sredinu 16. stoljeća.³⁵ Oko datacije djela s Tomićem bi se svakako trebalo složiti. Slika je vjerojatno nastala nakon 1545. godine, kada je podignuta nova dominikanska crkva u Kotoru.³⁶ Dominikansku crkvu sv. Nikole u Kotoru, gdje se djelo izvorno nalazilo, opisao je dominikanac i povjesničar Vinko Babić iz Kotora 1716. godine u kronici kotorskog samostana. Po njegovu opisu svaki od osam oltara u crkvi imao je po jednu sliku nekoga poznatog umjetnika. Navodi sliku na drvu Girolama da Santa Croce na oltaru sv. Bartolomeja i jednu drugu s prikazom Boga Oca, koju smatra djelom Paola Veronesea.³⁷ Nakon ukidanja dominikanskog samostana slike su demontirane i premještane više puta; najprije u crkvu sv. Josipa u Kotoru,³⁸ zatim u katedralu sv. Tripuna u Kotoru, gdje se danas nalaze. Godine 1895. u spomenutoj crkvi sv. Josipa konzervator Gelcich je vidio sliku sv. Bartolomeja iznad koje se tada nalazila luneta. Apelirao je prema tadašnjem Saveznom uredu za zaštitu spomenika kulture u Beču da se cjelina objedini okvirom koji bi tipologijom odgovarao vremenu nastanka djela.³⁹ Njegove zamisli tada nisu ostvarene.⁴⁰ S obzirom na to da ta luneta (s prikazom Boga Oca) nije sačuvana, ne



9. Marco Cozzi, *Blažena Angela iz Foligna*, crkva Santa Maria Gloriosa dei Frari, Venecija

Marco Cozzi, Blessed Angela of Foligno, the Church of Santa Maria Gloriosa dei Frari, Venice

10. Girolamo da Santa Croce, oltarna slika sv. Bartolomeja, Kotor, pretpostavljeni izvorni izgled cjeline (rekonstrukcija / foto-montaža: Ivana Čapeta Rakić)

Girolamo da Santa Croce, the altarpiece of St Bartholomew, Kotor, presumed original appearance of the whole



možemo suditi o njezinu autoru ni izgledu. Ipak vjerujem da je autor čitave cjeline (oltarne slike sv. Bartolomeja, slike Boga Oca i pripadnog retabla) mogao biti Girolamo da Santa Croce. Iako nam iz njegova opusa nije ostao sačuvan nijedan retabl za jednodijelnu oltarnu sliku, o njihovu izgledu možemo prvenstveno doznati iz sačuvanih Girolamovih crteža i jedne slike. Arhitektura na njima nije prikaz okvirā oltarnih slika, no ona ima sve odlike oltarne arhitekture u formi edikule koja se javlja u altaristici 16. i sljedećih stoljeća pa vjerujem da ih ovdje treba uzeti u obzir. U tom su nam smislu interesantni Girolamovi prikazi edikula koje vidimo na njegovu crtežu za zastavu bratovštine sv. Roka iz londonskog British Museuma,⁴¹ na slici *Sv. Trojstvo* iz milanskog muzeja Museo di Castel Sforzesco⁴² i edikula sa superponiranim stupovima na crtežu *Uznesenje Marijino* iz haaremskog Teylers Museuma.⁴³ Ti nam prikazi arhitektonskih formi svjedoče da je Girolamo da Santa Croce očito dobro poznao arhitekturu svoga vremena pa je mogao biti

idejni autor cjelokupnog projekta, slike i pripadnog retabla. Izgled oltarne cjeline sv. Barolomeja iz Kotora vjerojatno je također bio u formi edikule, no ponešto drugačije forme od prethodno spomenutih primjera. U donjem se dijelu po svoj prilici nalazila slika kvadratnog oblika koja nam je danas u cijelosti sačuvana, a iznad luneta s prikazom Boga Oca. Slične su se kompozicije ovoj pretpostavljenoj sačuvale većinom po crkvama i muzejima današnjeg Veneta. Jedan među brojnim sačuvanim primjerima je iz opusa Cime da Conegliana koji je sliku *Bogorodica s Djetetom između svetih Dionizija i Eleuterija* izradio u takvoj formi po narudžbi manje zahtjevnih naručitelja.⁴⁴ Upravo je ta cjelina Cime da Conegliana, od kojega je Girolamo da Santa Croce često preuzimao rješenja za mnoga svoja djela, poslužila za pretpostavku o izvornom izgledu Girolamove oltarne cjeline iz Kotora (sl. 10.). Slika Boga Oca u luneti preuzeta je sa središnje slike fragmentarno sačuvanog Girolamova poliptiha iz Visa.

Bilješke

- 1
Slika na dasci od drva topole, dimenzija 211,5 x 85,4 cm.
- 2
KRUNO PRIJATELJ, Spomenici otoka Lopuda XVII.–XVIII. stoljeća, u: *Anali historijskog instituta u Dubrovniku*, 3 (1954.), 405.
- 3
Slike iz župnog muzeja nedavno su restaurirane u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu (u razdoblju od 2004. do 2007.). Zbog trošnog i vlažnog prostora župnog muzeja, koji je neprikladan za izlaganje umjetnina, sva su kulturna dobra iz njega privremeno izmještena odlukom nadležnog Konzervatorskog odjela u Dubrovniku.
- 4
DOROTHEA WESTPHAL, Malo poznata slikarska djela XIV.–XVIII. st. u Dalmaciji, u: *Rad JAZU*, 258, Zagreb, 1937., 33.; za sliku iz Kotora usp.: KRUNO PRIJATELJ, Problemi Belliniani in Dalmazia, u: *Arte Veneta*, X. (1956.), 64; ISTI, Nekoliko slika Girolama i Francesca da Santacroce, u: *Radovi instituta JAZU u Zadru*, III., (1957.), 191.; ISTI, Dopuna katalogu Santacroceovih slika u Dalmaciji, u: *Studije o umjetninama u Dalmaciji*, knj. I., Zagreb, 1963., 45; ISTI, Marginalije uz neke umjetnine relikvijara kotorske katedrale, u: *Starine Crne Gore*, III.–IV., (1965.–1966.), 28; ISTI, Le opere di Girolamo e Francesco da Santacroce in Dalmazia, u: *Arte Lombarda*, a. XII, 1. semestre (1967.), 57–58; ISTI, Slikarstvo zapadnoevropskih stilova u Boki Kotorskoj od početka 15. do potkraj 19. stoljeća, u: *Boka*, 18 (1986.), 33; ISTI, Due dipinti dei Santacroce restaurati. Una pala di Gerolamo a Cattaro e una tavola della bottega a Spalato, u: *Arte documento. Rivista di Storia e tutela dei beni culturali*, 3 (1985.), 124–125; STJEPAN KRASIĆ, Nekadašnji dominikanski samostan sv. Nikole u Kotoru (1266.–1807.), u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 28 (1989.), 129–139; RADOSLAV TOMIĆ, kat. jed. 44, u: *Blago Kotorske biskupije, Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe, Zagreb, 2009.–2010., 216. IVANA ČAPETA RAKIĆ, Djela radionice Santa Croce na istočnoj obali Jadrana, doktorska disertacija, Zagreb, 2011., 67–70.
- 5
KRUNO PRIJATELJ (bilj. 2.), 394–396; ISTI (bilj. 4., 1956.), 64; ISTI (bilj. 4., 1957.), 193–194.
- 6
KRUNO PRIJATELJ (bilj. 4., 1957.), 194.
- 7
VOJISLAV ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd, 1963., 220–221.
- 8
CVITO FISKOVIĆ, Neobjavljena djela Girolama i Francesca da Santacroce na Visu, Lopudu i Korčuli, u: *Peristil*, 6–7 (1963.–1964.), 64.
- 9
VLADIMIR MARKOVIĆ, kat. jed. Sl/31, u: *Zlatno doba Dubrovnika. XV. i XVI. stoljeće*, katalog izložbe, (ur.) Vladimir Marković, Zagreb, 1987., 357.
- 10
DAVOR DOMANČIĆ, Dnevnik s terena, rukopis, Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu (dalje AKU), 91.
- 11
DAVOR DOMANČIĆ (bilj. 10.), 76.
- 12
Zahvaljujem mr. Denisu Vokiću što mi je omogućio pristup umjetninama tijekom restauracije.
- 13
JOSIP LUČIĆ, Lopud u opisu Ivana Marije Matijaševića god. 1773., u: *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka*, IV., Dubrovnik, 1993., 20.
- 14
RADOSLAV TOMIĆ, Poliptih Girolama da Santacroce na Visu, u: *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 97–106; IVANA ČAPETA RAKIĆ (bilj. 4.), 181–183., s dotadašnjom bibliografijom za dva crteža.
- 15
IVANA ČAPETA RAKIĆ (bilj. 4.), 195–198.
- 16
Iako je riječ o tipologiji preuzetoj iz slavoluka s jednim otvorom, grobnicu kardinala Rinalda Braccaccia u crkvi Sant'Angelo al Nilo u Napulju možemo smatrati jednim od najranijih renesansnih primjera na kojemu je primijenjeno podizanje lučnog otvora iznad gređa. Grobnica se datira između 1426. i 1428., a pripisuje se Donatellu, Michelozzu i suradnicima. Vidi: GABRIELE MORO-LLI, »Sacella«, I tempieetti marmorei di Piero de' Medici: Michelozzo o Alberti?, u: *Michelozzo Scultore e Architetto (1396.–1472.)*. *Atti del Convegno Internazionale Michelozzo. Scultore e Architetto nel suo tempo (1396.–1472.)*, (ur.) Gabrielle Morolli, Palazzo Vecchio, 2–5 ottobre, Firenze, 1996., 131–170.
- 17
Termin je preuzet iz knjige autora Petera Humfrefya. Usp.: PETER HUMFREY, *Altarpiece in Renaissance Venice*, New Haven and London, 1993., 174–184.
- 18
Crkva danas ne postoji.
- 19
Izveo ih je većim dijelom Jacopo Bellini u suradnji sa sinovima Gentileom i Giovanniem. Usp.: PETER HUMFREY (bilj. 17.), 174–181. Važno je napomenuti da je retabl »padovanskog« tipa također imao svoje podvarijante. One se većinom odnose na prevođenje slobodno stojećih stupova u pilastre ukrašene najčešće arabeskom.
- 20
Ta je svetica prikazana na Girolamovu poliptihu glavnog oltara franjevačke crkve na Košljunu, na poliptihu glavnog oltara i oltarnoj slici *Sacra Conversazione* u franjevačkoj crkvi u Splitu te na oltarnoj slici glavnog oltara župne crkve u Blatu na Korčuli.
- 21
Primjer nalazimo na poliptihu glavnog oltara franjevačke crkve u Hvaru.
- 22
Zbog izrazite sličnosti svete prikazane na lopudskom fragmentu sa sv. Katarinom Sijenskom na izgubljenoj slici Giovannia Bellinija iz venecijanske crkve SS. Giovanni e Paolo (koja nam je danas poznata po grafici Francesca Zanettia) i iste svete prikazane na grafici otisnutoj u Veneciji 1500. godine u *Epistole devotissime* u svom sam doktoratu iznijela mišljenje da je na lopudskom fragmentu prikazana sv. Katarina Sijenska. Usp.: IVANA ČAPETA RAKIĆ (bilj. 4.), 77–79. Za grafiku s prikazom sv. Katarine Sijenske vidi: FEDERICA BENEDETTI, kat. jed. II/25, u: *La*

vita nei libri, katalog izložbe, (ur.) Marino Zorzi, Venezia, 2003., 223–224.

23

Za podatke zahvaljujem Marini Khaykina. Usp: http://www.citadel51.ru/cat_pages_eng/ompl11-20_eng.html (pregledano 15. 4. 2011.)

24

Zahvaljujem kolegama Peteru Humfreyu, Robertu Cobianchiu, Heinrichu Pfeifferu, Simoni Cohen i Alessandru Tommeiu na pomoći.

25

ANGELA DA FOLIGNO, *Il libro*, Roma, 2009., 261.

Intervju s profesorom Domenicom Alfonsiem, autorom knjiga: *Il viaggio. Esperienza mistica di Angela da Foligno – Cenacolo Beata Angela, Foligno 1991., La figlia dell'estasi: biografia spirituale della beata Angela da Foligno – Edizioni Messaggero, Padova, 1995., Angela da Foligno – Ed. Edimond, 2000.* dostupan je na web-adresi <http://collevalenza.blogspot.com/2010/11/ritrovata-venezia-la-prima-effige-della.html> (pregledano 18. kolovoza 2011.)

26

JOSIP LUČIĆ (bilj. 13.), 21.

27

JOSIP LUČIĆ (bilj. 13.), 21.

28

Vidi: VICKO LISIČAR, Lopud, historički i savremeni prikaz, Dubrovnik, 1931., 50–51. ATANAZIJE MATANIĆ, Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4. prema spisima sačuvanim u Tajnome vatikanskom arhivu, u: *Mandićev zbornik u čast O. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života*, (ur.) Ivan Vitezić, Bazilije Pandžić, Atanazije Matanić, Rim, Hrvatski povijesni institut, 1965., 204–206.

29

1543, *die lune 16 mensis Julij ad Cancellum. Magister Hieronymus pictor quondam ser Bernardini dictus de Santa Crose habitator Venetiis in confinio Sancti Martini ... solemniter constituit suum commissum et procuratorem legitimum Ser Franciscum ejus filium ... in causam quam habet et movet pro et contra spectabilem dominum Andream Zio olim guardianum Scolle Sancte Mariae Caritatis Venetiarum ...*, ASVe, Sez. Not., notaio Vettor Maffei, Reg. N. 8089 a, c 105 t, prijepis prema: GUSTAV LUDWIG, *Archivalische Beiträge zur geschichte der Venezianischen Malerei. Die Bergamasken in Venedig*, u: *Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen*, 24 (1903.), 21. BRUNO DELLA CHIESA – EDI BACCCHESCHI, *I pittori da Santa Croce*, u: *I pittori bergamaschi dal XIII al XIX secolo. Il Cinquecento, II.*, Bergamo, 1976., 6.

30

1555 *adi 18 marzo Io Francesco fiol de maistro Ierolamo da Santa Croce depentor da mr. Francesco di Manfredi ... comeso de la Schuola de Madonna S. M. dela Misericordia ducati disdoto ... e questo per resto e saldo del pannelo per mi facto a essa squola li qual denari erano sta depositati per esserne dati per resto e saldo di tuto quello che avemo abuto a far con ditto Squola fin adi ditto cosi per nome de mio padre come per nome mio...*, ASVe, Scuola Grande della Valverde o della Misericordia, B 107, Atti diversi dal 1420 al 1598., prijepis prema: RENATA STRADIOTTI, *Per un catalogo delle pitture di Girolamo da Santacroce*, u: *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti CXXXIV*, (1975.–1976.), 574.

31

Godine 1965./6. Kruno Prijatelj je prvi uočio da je riječ o prikazu sv. Antonina iz Firenze. Do tada se taj lik pogrešno interpreti-

rao ili se nije identificirao. Vidi: KRUNO PRIJATELJ (bilj. 4, 1965.–1966.), 28.

32

NIKO LUKOVIĆ, *Život blažene Ozane Kotorske*, Zagreb, 1928., 15–16. Jednu Santa Croceovu sliku iz nekadašnje dominikanske crkve u Kotoru spominje ranije Ivan Kukuljević Sakcinski, ali navodi da je slika propala. Iz njegova teksta nije razvidno o kojoj je slici riječ: IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb, 1858., 397.

33

DOROTHEA WESTPHAL (bilj. 4.), 33.

34

KRUNO PRIJATELJ (bilj. 4., 1956.), 64; ISTI (bilj. 4., 1957.), 191; ISTI (bilj. 4., 1963.), 45; ISTI (bilj. 4., 1965.–1966.), 28; ISTI (bilj. 4., 1967.), 57–58; ISTI (bilj. 4., 1986.), 33; ISTI *Due dipinti dei Santacroce restaurati. Una pala di Gerolamo a Cattaro e una tavola della bottega a Spalato*, u: *Arte Documento, Rivista di Storia e tutela dei beni culturali*, 3 (1989.), 124–125.

35

RADOSLAV TOMIĆ, kat. jed. 44, u: *Blago Kotorske biskupije, zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb, 2009.–2010., 216. S datacijom u četrdesete godine XVI. stoljeća slaže se i Valentina Živković koja je narudžbu Santa Croceove slike za dominikansku crkvu u Kotoru povezala s kožarskom bratovštinom te je iznijela detaljnu ikonografsku analizu djela. Usp: VALENTINA ŽIVKOVIĆ, *The Sixteenth-Century Altar Painting of the Cattarian (Kotor) Fraternity of Leather-makers*, u: *Balkanica XL* (2009.), 75–84.

36

Prijašnja dominikanska crkva nalazila se izvan gradskih zidina, no zbog opasnosti od Turaka porušena je odlukom mletačkih vlasti 1537. godine. O tome vidi: URBANO RAFFAELLI, *Chiesa e convento di S. Nicolo dei domenicani in Cattaro*, u: *Gazzetta di Zara*, 14 (1845.); STJEPAN KRASIĆ (bilj. 4.), 129–139.

37

Povijesni arhiv HAZU, II.d. 88., navod prema STJEPAN KRASIĆ (bilj. 4.), 133. »Pero l'anno 1543. si riedificavano ed il cenobio e la chiesa entro alle mura, quest ultima ad una ampia nave, decorandola di 8 altari, ed arricchendola di legiadre pitture e di doviziosi arredamenti ... Che se questa chiesa non si notava per architetonica venusta, distinguevasi nientedimeno per la sua mole, e per i quadri di eccelenti pannelli che l'adornavano, fra quali giova il ricordare, l'adorazione dei Magi del Vecellio, S. Catterina di un Palma, S. Vincenzo M. E Santa Barbara del Tintoretto, S. Bartolomeo di Girolamo da Santa Croce, il P. Eterno di Paolo Veronese, i miracoli dei Ferreri e del SS. Rosario d'ignoto autore e finalmente la Vergine del Rosario di certo Trifone da Cattaro.«. Citat prema: URBANO RAFFAELLI (bilj. 36.).

38

»... Gratitudine pertanto a chi ebbe il generoso pensiero di salvare quest ultima tuttor' conservata nella chiesa Abaziale Collegiata, nonché il quadro del Santacroce coll'altro del Caliarì custoditi presso la Confraternita della Buona Morte, onde non avesse a dirsi interamente compiuta l'opera della devastazione...«. Citat prema: URBANO RAFFAELLI (bilj. 36.).

»... Mi chiamava allo studio di quella chiesa e le tante reminiscenze storiche che le sono conesse, e il fatto ch'essa raccolse gli avanzi di molte chiese soppresse al tempo dell'occupazione francese, come fu p. e. quadro del Santa Croce, di qui anni sono, pregai l'Eccelsa Commissione volesse prendersi a cuore la restaurazione. Esiste

tuttavia la memoria che nell'occasione della soppressione dei Domenicani, la cui chiesa venne poi dagli stessi francesi donata ai Greco-Serbi, I quadri di Tiziano, Paolo Veronese, Raffaello, ecc in quella chiesa già conservati, siano passati nella chiesa di S. Giuseppe.« – Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), C. K. savezni ured za zaštitu spomenika kulture (*Bundesdenkmalakt*), konv. 23, mapa 32, Cattaro, fol. 158–1899.

39

»... Vista la necessita di dare al quadro del celebre Santa Croce conservato nella chiesa di San Giuseppe in Cattaro, una cornice che gli convenga e per epoca, e per carattere e per dignita, lo scrivente non manca di adoperarsi allo scopo di trovare in Dalmazia o fuori l'artista che avrebbe potuto fornirgliene una di modello corrispondente...« – HDA, C. K. savezni ured za zaštitu spomenika kulture (*Bundesdenkmalakt*), konv. 23, mapa 32, Cattaro, fol. 1194 – 1902.

»... L'Eccelso I. R. Ministero del Culto ha condoto (?) alla Chiesa di S. Giuseppe in Cattaro (?) vegno di Corone 120 (centoventi) allo scopo di fornire il quadro restaurato del Santa Croce di una nuova cornice. Siccome il quadro é coronato da luneta, e assolutamente impossibile supplire a (?) cornice di tale importo, mediante liste(?) in gesso (?) le solite di fabbrica. Vista d'altra parte la necessita di dare al quadro una cornice di carattere mi sono rivolto a diversi fabbricatori per ottenere una cornice corrispodente al secolo del Santa Croce, e addata agli scopi di una chiesa...« – HDA, C. K.

savezni ured za zaštitu spomenika kulture (*Bundesdenkmalakt*), konv. 23, mapa 32, Cattaro, fol. 225–1902.

40

Slika sv. Bartolomeja sa svecima danas je uokvirena pravokutnim pozlaćenim okvirom lisnatog ornamenta koji datira s početka 19. stoljeća.

41

IVANA ČAPETA, Četiri crteža za katalog djela Girolama da Santa Croce, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 185–195.

42

IVANA ČAPETA (bilj. 41.).

43

IVANA ČAPETA (bilj. 41.).

44

To djelo Cime da Conegliana poslužilo mi je u doktoratu i ovdje za prijedlog o pretpostavljenom izgledu Girolamove cjeline iz dominikanske crkve u Kotoru. Prikaz Boga Oca u luneti pretpostavljenog izgleda preuzet je s Girolamova viškog poliptiha. Usp.: GIOVANNI C. F. VILLA, kat. jed. 47., u: *Cima da Conegliano, il poeta del paesaggio*, katalog izložbe, (ur.) Giovanni C. F. Villa, Conegliano, 2010., 194–196. Slika je u fundusu Gallerije dell'Accademia u Veneciji, a nalazi se u depou Museo Civico di Feltre.

Summary

Ivana Čapeta Rakić

Contribution to the Research on Three Altars from the Workshop of Santacroce

In the former Franciscan church of the Birth of the Virgin on the island of Lopud and the local parish museum (now temporarily in the depot of Dubrovnik diocese), there are eight paintings which scholars have correctly attributed to Girolamo da Santacroce, with the possible assistance of his son Francesco. These paintings used to be considered as parts of a unique, but disassembled polyptych. A painting by Girolamo da Santacroce depicting St Bartholomew, St George, and St Antoninus can be found in the cathedral of St Triphon in Kotor. Recent literature claims that it is still unknown whether it was part of a larger whole or was made to serve as a self-standing square altarpiece. Authors of this article have analysed the paintings and compared them to the typologically similar artworks by Santacroce, making suggestions about their original appearance and location. After a detailed survey of all artworks on Lopud on the occasion of a recent restoration, it may be stated that the preserved fragments belonged to two different altars. One polyptych would have probably contained the image of St Rochus along the central axis, with St Francis of Assisi to the left and St Sebastian to the right. Above the side paintings, there may have been an Annunciation scene on both sides, a hypothesis corroborated by an altar description from 1773, noted down by Ivan Marija Matijašević at the Franciscan church of the Birth of the Virgin, which he called Our Lady of the Cave. That polyptych, together with the retable, probably

resembled Girolamo's main altar in the Franciscan church at Košljun. This type of polyptych is most common in the preserved opus of the workshop of Santacroce. It was inspired by a three-axis triumphal arch, divided into three pieces of different sizes by means of four supporting pillars (a-b-a), and it also shows stylistic similarities with stone altars in Venice, especially the main stone altar in St Rochus' church, made by Venturino Fantoni and his co-workers in 1517–1524. The second altar may have had a triptych with three paintings of identical dimensions (the so-called »Paduan« retable). The central axis would have been occupied by an image of a Franciscan saint. St Michael may have stood to her left and St George to her right. The altar at Kotor probably had a square image in the lower section, with a lunette showing God the Father above it. Such compositions have mostly been preserved in churches and museums of present-day Veneto. One of these numerous preserved examples comes from the opus of Cima da Conegliano, who painted the Virgin with the Child between St Dionysius and St Eleutherius in this form for some less demanding commissioners. It is precisely this composition by Cima da Conegliano, from whom Girolamo da Santacroce often borrowed solutions for his works, that offers a basis for the hypothesis about the original appearance of Girolamo's altar from Kotor.

Key words: Girolamo da Santacroce, polyptych, Lopud, Kotor, Franciscans, Dominicans, 16th century